

Наставном и научном већу

Филозофског факултета

Б е о г р а д

Изабрани одлуком Наставног и научног већа Филозофског факултета у Београду у комисију за оцену и одбрану докторске дисертације **„Жртве Другог светског рата у политици југословенске државе (1945-1980)“**, колеге Ненада Лајбеншпергера, слободни смо да поднесемо следећи

Р Е Ф Е Р А Т

Основни подаци о кандидату

Ненад Лајбеншпергер рођен је 1979. године у Земуну, где је завршио основну школу и гимназију. Студије историје на Филозофском факултету Универзитета у Београду уписао је 1999. године, а окончао 2005. године. На истом факултету уписао је 2006. године мастер студије историје, а 2007. године их са успехом завршио. Докторске студије уписао је школске 2008/2009. године.

Након студија кратко је радио у средњој школи „Раде Кончар” у Београду. Од 2006. године запослен је у Републичком заводу за заштиту споменика културе – Београд на радном месту историчара. Поред тога, обавља послове вођења централних регистара непокретних културних добара и дигитализације документације о непокретним културним добрима. Био је један од националних координатора пројекта *Љубљански процес II, рехабилитација нашег заједничког наслеђа*. Члан је струковних удружења Друштво конзерватора Србије, Национални комитет ICOMOS Србија, као и редакције часописа *Гласник Друштва конзерватора Србије*. Од септембра 2015. године председник је *Комисије за разматрање захтева за сагласност за изградњу и постављање споменика и спомен обележја на површинама јавне намене при Министарству културе и информисања Републике Србије*.

Колега Лајбеншпергер се бави истраживањем и заштитом меморијала из ратних времена и у тој области је до сада објавио двадесетак радова. Учествовао је на више домаћих и страних стручних и научних конференција и био сарадник у више пројеката и активности повезаних са сећањем на жртве ратова на југословенским просторима. Учесник је и коаутор у припреми неколико изложби. Говори енглески језик, а служи се шпанским, италијанским и руским језиком.

Колега Лајбешпергер је аутор две и коаутор четрдесет осам каталожких јединица у публикацији *Споменичко наслеђе Србије, непокретна културна добра од изузетног и од великог значаја* (Београд 2007). Коаутор је публикације: *Mesta stradanja i antifašističke borbe u Beogradu 1941-44, Priručnik za čitanje grada*(Beograd, 2013). Писац је више радова који се тематски односе на питања споменичког наслеђа, значај војних меморијала, неговање културе сећања, културно-историјско наслеђе (*Подизање спомен-костурнице на Мачковом камену и спомен-цркве са костурницом у Крупњу*, Саопштења XV, 2008, 311-331; *Српство, југословенство и локалпатриотизам приликом подизања спомен-костурница на Мачковом камену и у Крупњу*, Етнографски институт САНУ, Зборник 26, Спомен места – историја – сећања, Београд, 2009, 191-199; *Vojni memorijali kao kulturno-istorijsko nasleđe Srbije u inostranstvu*, Очување и заштита културно-историјског наслеђа Србије у иностранству, електронски зборник радова са друге научне конференције са међународним учешћем, Београд, 2010, 415-420 (Прештампано у скраћеној верзији у Добровољачки гласник 36 (децембар 2010), 144-148; *Предмети из Кумановске битке као музејски експонати*, Весник 40 (2013), 287-293; *„Поносни оклопници“ у спомен-костурници на Зебрњаку*, Балкански ратови 1912-1913: Нова виђења и тумачења, Зборник радова, књ. 26, Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Београд 2013, 409-423; *Спомен-костурница на Жеглиговском камену код Младог Нагоричана као део историјата спомен-костурнице на Зебрњаку*, Саопштења XLV (2013), 279-287; *Меморијали Другог светског рата у служби дневно-политичких потреба социјалистичке Југославије*, Простори памћења, Том 1, Архитектура, Београд 2013, 283-297; (коаутор David S. Bathory) *The Collective Mind in Design and Relational Dynamics*, Летопис Матице српске за ликовне уметности 42 (2014), 215-229; (коаутор Ђорђе Мамула), *Споменици Првом светском рату између државе, закона и појединца - неколико запажања и примера*, Српске студије књ. 5 (2014), 207-222; *Спомен-костурница на Церу – део историјата*, Саопштења XLVI (2014), 13-29; *Очување и заштита меморијала Првог светског рата*, Гласник Друштва конзерватора Србије 39 (2015), 330-335; *Споменик и костурница на Гучеву – део историјата*, Први Светски рат, Србија, Балкан и велике силе (ур. С. Рудић, М. Милкић), Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Београд 2015, 507-514; *Победе, устанци, борба и жртве – чега се Југославија сећала?*,

Уметност као отпор фашизму, Публикација поводом седамдесетогодишњице победе над фашизмом. 9. мај 1945-2015, ур. М. Васиљевић, Београд 2015, (Victories, Uprisings, Struggle and Victims – Which Memories did Yugoslavia Cherish?, Art as resistance to Fascism, Published on the occasion of the 70th anniversary of the victory over fascism. May 9th, 1945-2015, ed. M. Vasiljević, Belgrade 2015), 63-77; *Срби на северу Африке*, Лексикон Првог светског рата у Србији, ур. С. Сретеновић, Д. Шаренац, Београд 2015, 116-118; *Грбови, костурнице и споменици*, Лексикон Првог светског рата у Србији, ур. С. Сретеновић, Д. Шаренац, Београд 2015, 362-366; *Фотографија*, Лексикон Првог светског рата у Србији, ур. С. Сретеновић, Д. Шаренац, Београд 2015, 385-387; *Филм и рат*, Лексикон Првог светског рата у Србији, ур. С. Сретеновић, Д. Шаренац, Београд 2015, 388-391; *Нереализовани споменик четницима у Куманову*, Добровољачки гласник 46 (2015), 110-120; (са Владимир Џамић и Ана Радованац Живанов) *Српски меморијали Првог светског рата у Чешкој и Словачкој*, Саопштења XLVII (2015), 253-292; *Presenting and Establishing the Number of Yugoslav Casualties of World War II from Liberation until 1951*, Токови историје 3/2017, 143-166. Колега Лајбеншпергер је, такође, аутор више одредница у публикацији *Pojmovnik antifašističke borbe*, ur. Milovan Pisarri, Savez antifašista Srbije, Beograd 2016. Коаутор је каталога *Зебрњак 1912-2014* (водич кроз сталну поставку унутар спомен-костурнице на Зебрњаку. Заједно са: Иван Мијатовић, Наташа Томић, Владан Јовановић и Слободан Баришић). Писац је шест приказа и два стручна текста из области конзервације.

Предмет и циљ докторске дисертације

Убрзани развој историографије чини актуелним многе нове теме, питања и проблеме. Међу њима је и проучавање културних образаца сећања и њиховог значаја у формирању рационалног односа према прошлости. Посевећеност планском неговању сећања, његовом рационалном сагледавању и коришћењу у процесу реконструисања слике прошлости, успостављање културе сећања основни је предмет докторске дисертације колеге Ненада Лајбеншпергера. Његов значај је тим већи јер се култура сећања последњих година у светској науци идентификовала као посебна научна дисциплина којом се, подједнако као и историчари, баве социолози, историчари уметности, антрополози, културолози. Колега Лајбешпергер је тој мултидисциплинарној теми приступио из угла историјске науке, правасходно

истражујући сегмент политичког коришћења сећања у обликовању историјске слике прошлости..

Политичка инструментализација прошлости посебно је присутна, када су у питању сећања на рат, као време испуњено страхом, болом, поносом, потребом за осветом и трајним сећањима која одликују јаки емотивни садржаји. Отуда је један од предмета докторске дисертације колеге Лајбеншпергера сећање на жртве рата у политичкој и идеолошкој пракси југословенске државе у годинама 1945-1980. То важи и за болно суочавање са губитцима, потискивање жеље за осветом, обликовање својеврсног поноса због поднетих жртава, успостављање револуционарних тековина, одбране независности земље, које је било у функцији оснаживања легитимитета нових југословенских револуционарних власти. Истраживање колеге Лајбеншпергера је показало у којој је мери власт социјалистичке Југославије употребљавала, а делом и злоупотребљавала, чињеницу да је имала развијени антифашистички покрет и да су у рату поднете жртве биле уграђене у конкретне политичке, економске и друштвене циљеве комунистичког режима у унутрашњој и спољној политици, што је такође био предмет ове докторске дисертације. Одржавање сећања на револуцију и положене жртве било је у функцији стицања легитимитета и права на власт. Ћутање о геноциду над српским народом и унутарјугословенским злочинима, као и формирање мишљења о симетријама жртава и митологизацији борбе против окупатора у којој су учествовали „сви југословенски народи“, а касније и народности, такође су предмет докторске дисертације колеге Лајбеншпергера. Бројне забрањене или заобилажене теме (табу теме), које су рушиле мит о братству и јединству, асиметричном страдању југословенских народа, жртвама које су пале на „другој страни“ и које нису спомињане нити бројане, још један су од важних предмета ове докторске дисертације. То се односи и на сагледавање различитих облика исказивања сећања на положене жртве, неговање културе сећања, развијање споменичке културе, садржаје текстуалних порука и симболе којима је сећање одржавано и подстицано. Чињеница да је југословенска власт у појединим тренуцима „заборављала“ на положене жртве и своју обавезу достојног сећања на пале у рату, такође је предмет коме су посвећена истраживања колеге Лајбеншпергера. Суштински, употреба жртава рата у оквирима политичког деловања југословенске комунистичке власти у периоду од 1945. године до 1980. године, која се одвијала у више фаза - од најинтензивнијег сећања и најинтезивније употребе жртава рата у политичке сврхе, преко специфичног „окретања леђа“ сећању на жртве рата у годинама сукоба са Информационим бироом, а онда изразитог оживљавања

револуционарних традиција и исказивања поштовања према палима у Другом светском рату током 60-их, најзад од смањења интензитета сећања и њихове експлоатације током 70-их година XX века, основни је предмет докторске дисертације „Жртве другог светског рата у политици југословенске државе (1945-1980)“.

Основни циљ истраживања која је преузео колега Лајбеншпергер и која су резултирала успешном докторском дисертацијом „Жртве другог светског рата у политици југословенске државе (1945-1980)“ је проширивање научног знања о политичким и друштвеним процесима који су обликовали целокупни живот у југословенској држави у периоду омеђаном 1945. и 1980. годином. Један од циљева колеге Лајбеншпергера је и сагледавање културе сећања у југословенској држави и друштву, као битном делу опште културе. Упоредо са тим разрешавање бројних контроверзи, које се тичу њиховог броја, али и начина страдања, места злочина, националне и верске структуре жртава, такође је један од циљева истраживања која су резултирала докторском дисертацијом. Хронолошки оквир истраживања одређен је ослобођењем земље (1944/1945) и смрћу Јосипа Броза Тита (1980).

Основне хипотезе од којих се пошло у истраживањима

Докторска дисертација колеге Лајбеншпергера заснована је на више научних хипотеза које су предузета истраживања потврдила и надоградила. Потврђена је претпоставка кандидата да је југославенска држава током Другог светског рата била простор на коме је број страдалог становништва био изразито велики. После рата, једна је од претпоставки коју је рад на изворној грађи потврдио, комунистичка власт је употребљавала жртве рата у политичке сврхе, како у унутрашњој, тако и у спољној политици. Истраживање је потврдило и претпоставку да је политички прагматизам власти утицао на „губитак сећања“ или њихово „оживљавање“ у појединим хронолошким периодима.

Потврђена је и претпоставка да је стално помињање жртава датих током рата у функцији је обезбеђивања кредибилитета Комунистичке партије, изграђивања политичког система, предузимања револуционарних мера и опстанка на власти. Потврђена је хипотеза да је никада утврђени број жртава положених у рату омогућавао политичку манипулацију бројевима страдалих. То важи и за претпоставку аутора да су као жртве рата признаване само оне пале у НОБ-у или страдале од фашистичког терора и бомбардовања. Потврђена је и хипотеза аутора да је сећање на жртве рата држава

одржава пре свега кроз подизање спомен обележја, али и кроз отварање музеја, обележавање годишњица и кроз уметничко стваралаштво (сликарство, вајарство, књижевност, филм).

Метод истраживања

У докторској дисертацији колеге Лајбеншпергера превасходно је коришћен историјски метод. Анализе и закључци аутора засновани су на подацима добијеним критичким читањем необјављене и објављене архивске грађе, затим периодике, дневне штампе и историографске литературе.

Обимна истраживања колега Лајбеншпергер је обавио у Архиву Југославије (23 архивских фондова и збирки), Архиву Србије (4), Војном архиву (1), Државном архиву Министарства иностраних послова Србије (1), Историјском архиву Београда (5). Коришћена је и грађа похрањена у Музеју жртава геноцида, Народном музеју у Кикинди, Народном музеју у Ужицу, Републичком заводу за заштиту споменика културе у Београду. Део вредних садржаја нађен је у оновременој штампи и периодици (9 наслова). Обилато су коришћени објављени извори (64 тома грађе). Посебно место у истраживањима има мемоаристика (6 наслова), филмски материјал (документарни филмови – 2, краткометражни играни филмови – 4, дугометражни играни филмови 53 домаћа и један страни филм, игране серије 4), уџбеничка литература и наставни планови и програми (87 наслова). Подробно је изучена постојећа историографска литература (192 монографије и 152 чланка и расправа), енциклопедијска издања (37 наслова) и електронски извори (15). Све је то представљало „чврсто тло историје“ на коме је засновано ово узорно истраживање.

Опис садржаја докторске дисертације

Поред садржајног предговора, темељног уводног дела посвећеног култури сећања и зрелог закључка, докторску дисертацију колеге Лајбеншпергера чини пет поглавља. Унутар њих материја је презентована путем двадесетседам ужих тематско-хронолошких целина.

У Предговору докторске дисертације колега Лајбеншпергер је одредио предмет и циљ својих истраживања и образложио хронолошке међаше теме. Кандидат се исцрпно и критички осврнуо на коришћену архивску грађу, објављене изворе, штампу и периодичку, мемоаристику, филмски материјал, уџбенике и коришћену историографску литературу. У Предговору је образложена и структура докторске дисертације.

Уводни део докторске дисертације колеге Лајбеншпергера посвећен је култури сећања као делу традиције. У том делу текста анализирана су сећања на раније бојеве, устанке и ратове и њихово место у сећању појединца и колектива. Указано је на разне облике стваралаштва путем којих је неговано сећање на прошле догађаје. Скренута је пажња на распрострањеност митског у уметничком стваралаштву и његовој доминацији над историјским. Указано је на значај споменичког наслеђа у неговању културе сећања, месту музеја и музеологије у очувању сећања, документаристичком и уметничком карактеру филма као форме која доприноси очувању сећања на људе и догађаје из прошлости. Посебно је скренута пажња на значај уџбеничке литературе у формирању рационалне слике прошлости, али и жељеног погледа на прошлост. Сећање на жртве рата у Краљевини Југославији посебно је обрађено и указано на њихов значај у процесу „стабиловања стања“ у новонасталој држави. Губитак документације о рату, немогућност утврђивања тачног броја ратних жртава, брига о споменичком наслеђу, гробљима и стратиштима рата, настојање државе да своје постојање и присуство потврди подизањем споменика жртвама рата и неговањем улепшаних представа о рату у коме су југословенски народи били сучељени а Срби жртве, како показује истраживање колеге Лајбеншпергера, испречила се рационалном утврђивању размера страдања. Посебно су анализирани мотиви политичке употребе жртава рата. У тим деловима текста указано је и на однос бројних актера историје према жртвама које је донео Други светски рат на простору Југославије, кажњавање виновника рата и инспиратора масовних злочина, ставове политичара, војника, уметника (писци, сликари, фотографи, филмски и музички уметници) на жртве положене у рату. Истраживање је показало на који се начин и када друштво сећало жртава Првог светског рата, а на који су начин југословенски комунисти у времену Другог светског рата неговали сећање на сопствене жртве.

Прво поглавље докторске дисертације колеге Лајбеншпергера носи наслов „Жртва и број“. У њему је кандидат настојао да одговори на више истраживачких питања – да да дефиницију жртава рата, објасни појам „жртва рата“ у југословенској држави, покаже на који је начин утврђиван „број страдалих“, проговори о употреби броја страдалих, места страдалих и сећања на stradale у политичке сврхе. Истраживање је указало на вишезначност појма „жртве рата“ и показало на који начин настају и како се оне деле. Изнео је категоризацију ратних жртава, дао нужна терминолошка разјашњења фреквентних појмова (жртва – ратни губитак - страдао, злочин – злочинац – ратни злочин...), образложио употребу и значај термина „жртва

рата“ у југословенској држави (пали борци, жртве фашистичког терора) који није обухватао и припаднике противничких војних формација и оптужене за сарадњу са окупатором. Разјаснио је статус бораца са југословенског простора који су положили живот у иностранству (од припадника отпора у другим земљама до умрлих у заробљеништву и страдалих због побуне у фашистичким војним формацијама). Такође је одређен и статус жртава страдалих у партизанским јединицама уз указивање да ни ту жртве нису имала исти третман (народни хероји, првоборци, старешински кадар, „обичне“ жртве – „пали борци“...). То важи, као показује ово истраживање, и за преживеле жртве рата (уочљива је диференцијација жртава рата у складу са политичким и идеолошким критеријумима). Обрађен је и статус и промена статуса страних жртава палих на територији Југославије (борци Црвене армије, борци бугарских војних јединица, амерички, француски, британски војници, припадници немачких војних формација...), као и погинулих који су имали статус „жртава фашистичког терора“. Скренута је пажња и на политичке и идеолошке манипулације које су вршене уз употребу појма „жртве фашистичког терора“, али и при одређивању виновника злочина („окупатор“, „сарадници окупатора“, „квислинзи“, „домаћи издајници“...). Указано је на разлике између палих бораца и жртава фашистичког терора учињених у споменичком наслеђу (места страдања су категорисана по важности коју је одређивала политика и идеологија). У мери у којој је то било могуће колега Лајбеншпергер је проговорио и о броју страдалих износећи процене комунистичких власти о броју страдалих, податке са којима су располагале репарационе комисије, бројке до којих су досегле државне комисије за утврђивање ратне штете и броја страдалих. Приказана је методологија рада на утврђивању броја жртава рата и укупних демографских губитака и дата упоредна анализа бројева који се срећу у изворима и постојећој литератури а проистекли су из накнадних пописа становништва и пописа страдалих у рату. Лицитирање са проценама бројева страдалих, када су жртве рата у питању, такође је важна тема о којој колега Лајбеншпергер пише.

У другом поглављу докторске дисертације кандидат пише о употреби жртава рата у спољној политици југословенске државе. Истраживање показује да је тај процес зачет још током ратних година, када се војни и политички врх земље, слушајући налоге Москве и понашајући се у складу са политиком пружања интернационалистичке помоћи новој „отечественој Бугарској“, сагласио да бугарске војне јединице, које су током ратних 1941-1944. вршиле злочине на територији Југославије, буду укључене у процес коначног ослобођења те земље. Кандидат је показао и у којој су мери жртве

рата из редова југословенских народа, положене на простору Италије и Аустрије, коришћене од вођства партизанског покрета за присаједињење Југославији простора на коме је југословенско становништво било већинско (Задар, Јулијска крајина /Истра, Ријека, Трст, Горица, Бенешка Словенија, део далматинских острва/, делови Штајерске и Коруске). Посебно је указано на везу увећаног броја жртава рата и истицања жртава положених на простору који су нове комунистичке власти сматрале интегралним делом будуће југословенске државе и југословенског наступа на мировним преговорима. У том контексту анализирани су Меморандуми владе ДФЈ, говори југословенских представника на значајним конференцијама Савета министара задуженим за припрему Конференције мира (Лондон, Москва, Париз), пред представницима Специјалних комисија Савета министара, и на самој Конференцији мира у Паризу (29. јул – 15. август 1946). Са подједнаком пажњом обрађено је и позивање на жртве рата у преговорима око ратних репарација, дипломатској борби Југославије са западним државама око територија, борби за коначно утврђивање спољних граница југословенске државе (са Италијом, Аустријом). Питање жртава било је важан сегмент проблематике изручења ратних злочинаца и суђења домаћим издајницима и сарадницима окупатора. Употреба злочинаца у хладноратовским притисцима на Југославију (западне земље их третирају као политичке непријатеље комунистичке власти), такође је анализирана. То важи и за употребу ратних жртава у борби против усташке емиграције. Велики број ратних жртава припомогао је Југославији да на светској сцени води активну политику и учествује у доношењу важних међународних конвенција и уговора, Уочена је и употреба жртава у процесу разрачунавања са класним непријатељем, политичким и идеолошким противницима и у борби за унутрашње уређење државе. Ратне жртве су употребљаване и у сукобу са Информационим бироом. Омаловажавање југословенских жртава није праштано. Употреба наведене теме имала је важно место у процесу обештећења жртава рата, кредитирања државе, дефинисању спољне политике Југославије и заштите државних интереса. Истраживања колеге Лајбеншпергера су, такође, показала у којој је мери и на који начин употреба жртава рата доприносила јачању државног угледа југословенске државе, посебно у настојањима да мале државе добију значајнију улогу у борби за мир, а тако и у светској политици. Борба против истог непријатеља и поднете људске и материјалне жртве биле су у функцији вођења спољне политике према Истоку и према Западу, али и према свету који се рађао на развалинама колонијалних царстава. Јосип Броз је често у сусретима са страним

државницима, независно од конкретног повода и теме, освртао и на жртве положене у Другом светском рату, што је његовој политици давало додатни легитимитет.

Треће поглавље докторске дисертације колеге Лајбеншпергера носи наслов „Употреба жртава рата у унутрашњој политици социјалистичке Југославије“. У тим деловима рукописа кандидат је указао на употребу жртава рата у периоду успостављања и учвршћивања комунистичке власти, времену Обнове и реформи, годинама сукоба са Информбироом, деценијама политичке кризе (60-е и 70-е године). У наступу политичара обећања дата жртвама рата обавезивала су ратне другове и преживеле. Током тог временског тока, омеђаног 1945. и 1980. годином, уочени су: периоди у којима су занемариване чињенице о грађанском рату и када су заједничке жртве служиле као својеврсно „везивно ткиво“ нове заједнице; времена у којима је позивање на жртве рата било у функцији изградње легитимитета нове власти и постизања успеха у спровођењу обнове и изградње земље, првог петогодишњег плана, аграрне реформе; годинама сукоба са Информбироом када се брани југословенска ослободилачка борба; деценијама изградње социјализма у чијем су темељу жртве рата. Истраживање је показало на који су начин употребљаване жртве рата у предизборној борби, елиминисању опозиције, партијској пропаганди, учвршћивању власти, целокупном политичком и институционалном животу југословенске државе. У рату положене жртве оправдавале су „дивља чишћења“ класног непријатеља у првим месецима после ослобођења земље. Револуционарни обрачун са неистомишљеницима и противницима извођен је уз позивање на у рату положене животе. Жртве су имале важно место у процесу учвршћивања власти, прихватања нових друштвених односа, обрачуна са традиционалним црквама. Реформе у изградњи социјалистичког друштва почивале су на „обећањима“ датим палим борцима и жртвама рата. Колега Лајбеншпергер је указао и на начине употребе жртава рата у процесу обнове земље и спровођењу друштвених реформи, пропагандном представљању оствареног напретка као „одуживању дуга“ палим друговима, одузимању имовине ратним злочинцима и непријатељима. Исти смисао имало је позивање на жртве и у унутарпартијским обрачунима, покушајима зауздавања унутрашњеполитичких криза, гушењу национализма и подстицању југословенског заједништва. И ово поглавље, као и претходна у докторској дисертацији колеге Лајбеншпергера, засновано је на изворној архивској грађи различитог порекла и садржаја.

Четврто поглавље докторске дисертације колега Лајбеншпергер је посветио одржавању сећања на жртве рата у Југославији. У том делу текста „отворио“ је три

важна тематска круга – питање подизања споменика жртвама рата и политичку употребу тог чина, одмеравање промена у друштву путем сагледавања промене односа према споменичком наслеђу и места и улоге музеја посвећених садржајима Другог светског рата током времена омеђаног 1945. и 1980. годином. Истраживање је обухватило бројне манифестационе облике (догађај, место, форма и облик, садржај...) путем којих је у споменичком наслеђу забележено сећање на жртве положене у рату. Показало се да су друштвене снаге на свим нивоима власти, током времена, у већој мери остављале траг о себи него што су неговале и изграђивале културу сећања на жртве рата. Појава прикривања међунационалних злочина у споменичком наслеђу, како пише колега Лајбеншпергер, није била ретка, а заснивала се на политичким и идеолошким убеђењима да се на тај начин служи заједничкој југословенској будућности. Поједини злочини су остали необележени, а њихови извршитељи некажњени, док су други, често минорни у односу на оне прве, добили своје пренаглашено место у култури сећања. Националност жртава најчешће није помињана. Савез бораца (СУБНОР) је предњачио у подизању споменика и постављању спомен плоча. Колега Лајбеншпергер је уочио да је државним властима било од примарне важности да обележи ратни пут и активности КПЈ и њеног вођства. Спомен обележја другим учесницима рата, посебно онима који су поделили судбину поражених, нису била дозвољена. Свечана откривања спомен обележја пропагандно су коришћена током читавог истраживаног периода. Посебан статус задобила су „света места“ југословенске револуције. Цео процес изградње споменичког наслеђа одвијао се у више препознатљивих фаза. Прву од њих (1945-1948) обележило је глорификовање заједничких жртава НОВ и Црвене армије. У другој (1948-1952) је истицана улога НОВ у ослобођењу. У уметничком смислу споменичко наслеђе у првој послератној деценији обележио је социјалистички реализам. Трећу фазу (1952-1960), у политичком смислу, одредило је слабљење сећања на рат и револуцију, а у уметничком смена социјалистичког реализма социјалистичким естетизмом. Четврту фазу (1960-1980) обележило је изразито слабљење сећања на рат и револуцију и истицање сећања на пале жртве. Током 80-их видно је смањење интензитета подизања споменика жртвама Другог светског рата у Југославији. Колега Лајбеншпергер је узорно обрадио и однос музејских установа на савезном и републичком нивоу према жртвама Другог светског рата – од сакупљања музејског материјала, преко првих сталних изложби, до смањивања простора ранијих деценија посвећеног рату, револуцији и жртвама рата. Посебно су анализирани поставке једног специјализованог музеја (Војни музеј). Није

занемарена ни активност локалних музејских институција на митологизацији, а касније рационализацији историјске свести о рату и његовим жртвама. У тим деловима дисертације кандидат је показао у којој су мери отварање музеја и музејски садржаји били у функцији државне и партијске политике, идеологије и пропаганде, како на државном тако и на републичком нивоу. Одмерено је и у којој су мери музеји сведочили о војно-политичкој историји Другог светског рата, а колико о времену у коме су музејске постевке о рату биле реализоване и постале доступне публици.

Последње поглавље докторске дисертације колега Лајбеншпергера посвећено је уметничком стваралаштву као изразу сећања на жртве рата. На мноштву добро изабраних примера кандидат је показао место и улогу: ликовне уметности у одржавању државног сећања о жртвама рата; књижевности као виду представљања рата и његових жртава; филму као допадљивом средству масовне културе које проговара о НОБ-у. Посебно је обрадио улогу и значај научне историографије, али и других историографских форми чији се садржај тичао жртава положених у рату. У том контексту одмерен је значај хроника. Уџбенике историје колега Лајбеншпергер је посебно анализирао одмеравајући њихов друштвени утицај. Уметници су, на позив КПЈ/СКЈ, настојали да овековече страдања и жртве које је рат донео. Показало се да је социјалистички реализам био стил који је посебно доминирао у првој послератној деценији. Рат је несумњиво био инспирација за уметнике, али је партија на власти са успехом ликовним ствараоцима наметала своју естетику и садржаје. Индивидуалност у тумачењу рата, па тако и положених жртава, дошла је до изражаја, како показује и ово истраживање, тек са попуштањем партијских стега и већег освајања уметничких слобода. Са посебном пажњом колега Лајбеншпергер је анализирао два књижевна дела о Другом светском рату у Југославији (роман Добрице Ћосића *Пролом* и поему *Кадинача* Стевана Вукосављевића) и дао осврт на више других дела. Указао је на обавезу књижевника да пишу о НОБ-у и раде на његовој популаризацији. Истраживање је показало да је филм, као нова уметност, како документарни тако и уметнички, имао посебно место у партијској пропаганди (тзв „неговање револуционарних традиција“) и да су положене жртве веома често биле тема послератне кинематографије. У том контексту анализирани су прве активности Филмског предузећа ДФЈ и његових секција за југословенске републике. Посебне филмове снимале су и друге институције, попут Државне комисије за утврђивање злочина окупатора. Од важности је податак који саопштава колега Лајбеншпергер да је у годинама 1947-1980. у Југославији снимљено око 550 дугометражних играних филмова од којих око 40% чине тзв. „партизански

филмови“ (више од 200 филмова). Током времена промене у приказу рата, а самим тим и положених жртава, биле су видне. Део промена чинили су и филмови тзв. „црног таласа“ у којима је рат сагледаван критички и без ранијих митоманија. У филмовима је посебно место имала сцена смрти. и вера у идеју за коју се полаже живот. Истраживања су показала да у југословенском ратном филму већи простор имају партизанске него цивилне жртве. Филм је, такође, имао место у спољној политици земље. Ратни филм је масовно коришћен у пропагандне сврхе. Развој телевизије подстакло је снимање документарних емисија и уметничких серија чија су тема биле жртве рата. Посебно су анализирана историографска дела у којима се говори о жртвама рата. Прикупљање архивске грађе, подстицање писања хроника, одабир писаца, истраживања чији је коначни исход било настајање монографија које су посвећене или узгред говоре о жртвама рата, још неке су од тема о којима колега Лајбеншпергер пише. Увид у постојећу литературу је показао да се писало о злочинима окупатора и њихових домаћих свазника, концентрационим логорима, злочинима међунационалног и верског карактера, али и да су цели процес пратиле забране које су имале изразити политички и идеолошки карактер. Кандидат је уочио и одсуство озбиљних научних полемика и критика које се тичу жртава рата и њиховог броја. Колега Лајбеншпергер је у дисертацији посебно обрадио уџбеничку литературу показавши да је путем ње власт учвршћивала сопствени легитимитет и вршила идеолошки утицај на младе нараштаје.

Постигнути резултати и научни допринос

Докторска дисертација колеге Лајбеншпергера заснована је на обимним истраживањима архивске грађе, објављених извора, штампе и периодике, историографске литературе. То је кандидату омогућило да у свим сегментима дисертације прекорачи компилативну раван и оствари несумњив научни допринос. Прошлост и жртве положене у Другом светском рату нису, у годинама 1945-1980, смеле бити заборављене, али је њихова употреба у јавном животу била увек одређена политиком партије на власти и актуелним историјским тренутком. Из тих разлога, култура сећања на жртве Другог светског рата у Југославији, њихов број, националну и верску структуру, припадност сучељеним покретима, виновнике злочина, места и карактер злочина, пролазила је кроз више фаза и увек је била, како показује ово истраживање, у већој мери питање политичке манипулације, потреба актуелног политичког тренутка и пројектовања будућности, него питање прошлости о којој се пише. У том контексту истраживање колеге Лајбеншпергера и резултати саопштени у

докторској дисертацији „Жртве Другог светског рата у политици југословенске државе (1945-1980)“, ослобађа српско и југословенско друштво бројних заблуда, предрасуда, паушалних процена, деценијама опстајућих „истина“ и нуди поуздано знање које тим друштвима (српском и југословенском), уз ослона на истину о прошлости, обезбеђује будућност. Тематски ново, фактографски богато, мисаоно кохерентно и целовито ово научно дело представља значајан историографски резултат који помера границе досадашњих сазнања о прошлости Другог светског рата и доприноси рационализацији историјске и друштвене свести савременика.

Имајући све наведено у виду слободни смо да Наставном и научном већу Филозофског факултета у Београду препоручимо да прихвати наш позитиван реферат о докторској дисертацији „Жртве Другог светског рата у политици југословенске државе (1945-1980)“ и колеги Ненаду Лајбеншпергеру одобри јавну одбрану на којој ће чланови комисије изнети своје појединачне примедбе и сугестије.

У Београду
10.01.2019.

Комисија у саставу:

**др Мира Радојевић, ванредни професор,
Филозофски факултету Београду**

**др Александар Животић, ванредни професор,
Филозофски факултет у Београду**

**др Олга Манојловић Пинтар, виши научни сарадник,
Институт за новију историју Србије**

**др Александар Раковић, виши научни сарадник,
Институт за новију историју Србије**

**др Љубодраг Димић, редовни професор,
Филозофски факултет у Београду**